

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

BALTÓL BALIG, HÁTRA, ELŐRE*

Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020, 336 oldal.

1933 tavaszán Szász Zoltán, a ragyogó publicista, az őszirózsás forradalom idején Jászi Polgári Radikális Pártja alelnökeinek egyike (azaz modortalanság volna őt úgynevezett jobboldalissággal vádolni) cikket írt a *Pesti Napló*ba Hitler hatalomra jutásának okairól. A *Times* berlini tudósítása nyomán azon morfondírozott, hogy a német szociáldemokraták és kommunisták mint a tengerinyulak, megigézve bámulták a nemzetiszocialisták megerősödését, majd győzelmét. Hogyan lehetséges, hogy a nemrég még nagy többséggel bíró baloldal az utóbbi években úgy meggyöngült, s végül néhány hónap alatt „ájultan omlott össze”? Ez többek között azért következett be, mert a szociáldemokratákat a közös marxista hagyomány megakadályozta abban, hogy erélyesen lépjenek föl a demokrácia fölszámolására szervezkedő kommunistákkal szemben. Végül „a Sátán legyőzését a németországi demokrácia erői átengedték Belzebubnak”. Európa „szívében”, „egy lelkiismeretes gonddal épített demokratikus alkotmány jóvoltából” egy párt másfél évtizeden át úgy követelhetett magának demokratikus jogokat, hogy közben zászlajára tűzte: hatalomra jutása esetén véget vet a parlamentarizmusnak, és megszünteti az állammal szemben az állampolgárok szabadságát védő alkotmánybiztosítékokat. Ez a „groteszk hetykeség” ott harsogott a közélet minden területén, s ebből származott az is, hogy a „demokráciaellenes összeesküvés”-nek az ellenoldalon megszorodhattak a hívei. „De mi mindent harsogtak is innen, mint valami óriási szavalókórus szavalását, a civilizáció felé! Hogy a demokrácia elavult, s nem oldja meg a szociális kérdést – mintha ezt egy-kettőre meg lehetne oldani! –, hogy a parlamentek fecsegési bódék – mintha nem a bolsevizmus termelte volna ki a világ legböbeszédűbb szofistahadát! –, hogy a sajtószabadság csak a tőkésék érdekeit szolgálja – mintha egyetlen munkást is lehetne arra kényszeríteni, hogy olyan könyvet vagy lapot olvasson, ami neki nem kell, vagy megakadályozni abban, hogy szövetkezés útján lapot alapítson! –, és így tovább, és így tovább.”¹ A német demokrácia megalkuvóan viselkedett a kommunistákkal szemben – így kapta meg végül Hitlert.

* A dolgozat a Székely önképépítés a 19–20. században NKFI 128848. sz. kutatási program keretében a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetében készült.

¹ SZÁSZ Zoltán: Mint a tengerinyulak, *Pesti Napló*, 1933. április 30., 35. p.

Úgy emlékszem, Molnár Gusztáv Méliusz Józseffel készített beszélgető-könyvét² olvasva éreztem elemi erővel a súlyát: nem járhatott következmények nélkül az, hogy gyermekkorunk erdélyi nagyjai közül sokakat személyes felelősség terhel a totális diktatúra kelet-közép-európai hatalomra jutásában és sok helyütt akadálytalan működésében – de legalábbis a népszerűsítésében, a dicsőítésében mindenképpen. Nem elsősorban azokra gondoltok itt, akik a második világháború után – kényszer alatt – tudomásul vették a kész geopolitikai helyzetet, a szovjet érdekszféra létrejöttét, s úgy tettek, beszéltek és írtak, mintha egész életükben erre vártak volna (bár kétkem, hogy többségük számára elvben lezárult minden út: a hallgatásé, a közéletből való kivonulásé megmaradhatott), hanem azokra, akik még évtizedekkel azt megelőzően, hogy kitört rajtuk a „demokratikus alternatíva” megteremtésére sarkalló láz, a kizsákmányoló polgári kapitalizmus ellen fenekedve és a szociáldemokrácia megbélyegzésével, szociálfasisztának minősítésével legalábbis asszisztáltak a német nemzetiszocializmus győzelméhez, ha nem éppen segítették azt. Az európai balos értelmiség hangadói megbélyegezték azokat, akik eljutottak a Szovjetunióba, s utána óvatosan megfogalmazták kételyeiket arról, hogy Sztálin rendszere a szabadságeszmék megvalósulásának legfelsőbb foka volna. A legismertebb példa Andre Gide-é, de a Méliusz-interjúkötetben és jegyzeteiben arról is szó van, hogy az akkori kommunisták meg a Szovjetunióval rokonszenvező nyugati baloldali értelmiségiek az 1920-as, 1930-as évek fordulóján elterjesztették, hogy Panait Istratiból, a francia nyelven írt könyvei révén legalábbis európai hírűvé vált román íróból fasiszta lett, noha, mint kiderül, csak annyi történt, hogy meglátott valamit abból, ami Sztálin birodalmában történik.

1937-ben, a MADOSZ (Magyar Dolgozók Országos Szövetsége) virágzása idején, a holodomor és a moszkvai perek után Erdélyben már tudhatta, aki tudni akarta, hogy milyen a szovjetrendszer. Szenczei László például cikket írt éppen arról a fordulatról, amely Andre Gide gondolkozásában bekövetkezett szovjetunióbeli útja során. A „nyugati civilizáció” legfontosabb szellemi öröksége a hatalom központosításának megakadályozása, a hierarchia megsztása, s a szovjethatalom ennek minden esélyét megsztintette. „E szabadságjogok a művelt emberiség legnagyobb kincsei, s nincsen a világnak olyan racionalista kiagyálása vagy messianista fogadkozása, amiért e nemes jogokból hajsztányit is fel szabad áldozni. [...] Az igazi jövőnek a nyugati világ annyi vérrel, szellemmel és józansággal szerzett szabadsága fölé kell épülnie, nem pedig annak romjaira. Ezért tér vissza Gide Oroszországból. Ezért nincsen semmi keresnivalója Leninnek és Sztálinnak Franciaországban.”³

² MOLNÁR Gusztáv: *Beszéltetések Méliusz Józseffel (1930–1939)*, Korunk – Komp-Press, Kolozsvár, 2012.

³ SZENCZEI László: Visszatérés Oroszországból. Egy nagy író világnézeti vívódásai, *Pásztortűz*, 1937/1. szám, 6–7. p., 7. p.

*

1974-ben, amikor a *Hargita Kalendárium* újraközölte Józsa Béla egykori versét a „cipőt, ruhát és magyar iskolát” követelő gyimesi csángók 1934-es lázadásáról, még *nem tudtam*, hogy mi volt a MADOSZ, *s rosszul tudtam*, hogy mi a kommunizmus. 1989 előtt, amikor már legalábbis tüntetni jártunk és szervezeteket alapítottunk a diktatúra ellen, nem tipizáltuk, hogy mi a politikai jobb- és baloldal, és főleg nem ragasztottunk magunkra efféle címkéket. Az sokak számára világos volt, hogy 1956 főszereplői, a fiatalok, a diákok nem ismerhettek meg közvetlenül más világnézetet, mint a hivatalosat, és gyakran ők maguk tiltakoztak, ha nem ismerték el róluk, hogy a szocializmusért harcolnak. Azt is lehetett tudni, hogy az erdélyi magyar irodalom néhány szent embere nyakig sáros lett korábban, már a diktatúra kezdetén, de ez csak egyes személyek kapcsán váltott ki (nem nyilvános) vitákat. Talán azért is maradtak el az efféle polémikák, mert ezek az emberek jórészt „meg is bűnhődtek érte”: a saját pártjuk által kiépített diktatúra áldozataiként többen közülük éveket töltöttek börtönben, még azelőtt, hogy a magyar '56-tal rokonszenvező fiatalok, kolozsvári diákok, egyetemi tanársegédek, írók ugyanoda kerültek volna. Az, hogy az 1970-es években jeles íróink párttagok voltak, nem okozott gondot, hiszen nem létezett politikai erő azon kívül, amely a diktatúrát működtette. Ahhoz a fölismeréshez, hogy kialakulása idején a második világháború utáni romániai magyar elit rengeteg tagja nem kényszerből támogatta a munkásosztály rohamcsapatát, legfeljebb azok a szakemberek jutottak el, akik filológiai módszerrel vizsgálták az 1940-es évek második fele és az 1950-es, 1960-as évek erdélyi magyar irodalmát. A lehangoló képet azonban nemigen iparkodtak az olvasóközönség elé tárni, ez akkor nem is volt aktuális. A közép-európai politikák és ideológiák kapcsán aztán az 1990-es évek elejétől észrevétlenül – ám szoros összefüggésben a parlamenti pártok egymással folytatott küzdelmeivel – alakult ki az a kép, hogy a romániai magyar kisebbség úgymond jobboldali. Ehhez készpénznek kellett venni azt a dogmát, hogy hazafiság, szülőföldszeretet, vallásosság (vagy pusztán a felekezethez való tartozás és ragaszkodás) úgynevezett jobboldali értékek – másrészt, az ellenoldalak felől szemlélve persze akár súlyos terhek a jobboldali ideológián és pártpolitikán.

Főcze János maga is azt a provokatív kérdést teszi föl könyve elején (s ez a problematika munkája recepciójában is rendre visszaköszön), hogy egyáltalán elképzelhető-e építő baloldali erdélyi magyar hagyomány, vagyis a nemzeti kisebbség szempontjait kifejező, e közösség érdekeit védő, hasznosítható-feleleveníthető szellemi örökség. A kérdés fontos, a válasz szerencsére nem kategorikus, de hasznos és tanulságos; a tudakozódás maga azonban pontosításra szorul: mennyiben nevezhető a MADOSZ – az egyik nézetben (egyéb szerepei között) a Kommunisták Romániai Pártja magyar tömegszervezete – baloldalinak. Van-e esély a baloldali mozgalmaknak, csoportoknak a totális diktatúra megvalósítására törekvő szerveződésektől való elhatárolására?

A MADOSZ történetét utólag megemelte, hogy bár működése évei alatt, 1934–1940 között, majd az illegalitás következő négy évében nem volt politikaalakító tényező, és nem fűződnek hozzá sorsfordító események, 1945 után némi áttételek révén mégis ez a szerveződés vált Romániában a legkitüntetettebb haladó magyar (forradalmi) hagyománnyá. A többnyire passzív (bár utólag a következetes antifasiszta harc korszakává mitizált) második világháborús évek után az 1944 nyarán újjászerveződő MADOSZ néhány tagja alakította meg a Magyar Népi Szövetséget (MNSZ), amely a romániai magyarság úgymond baloldali politikai tömegszervezetévé vált, s ebből kerültek ki azok a vezetők, például Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Méliusz József, akik előbb a hatalomba, utóbb börtönbe kerültek, onnan szerencsés esetben vissza a kultúrába. A MADOSZ tehát a második világháború utáni újrakezdésnél mint a kisebbségi érdekeket következetesen képviselni kívánó, a romániai egypártrendszer kialakulása idején eszközszerepbe kényszerülő MNSZ elődszervezete, az utólagosan kialakított narratíva szerint fontos előzmény, az MNSZ viszont kellő előkészítéssel a második világháború utáni évtizedek kommunista élcsapatának magyar elődjévé volt stilizálható. Így meg lehetett szerkeszteni az 1930-as évektől kontinuus erdélyi magyar baloldaliság-történetet, amelyből a demokraták nagy részét azért sikerült kizárni.

A szociáldemokrata múlt, amit Lakatos István az 1989 előtti évtizedekben gyakorlatilag illegalitásban, az azt követő időszakban pedig tömegtámogatás nélkül képviselt (a kommunisták ezt a hagyományt gőzerővel irtották, kicsit igazolva azt a tételt, hogy az igazi, a veszélyesebb ellenség nem a „hitetlen”, hanem az „eretnek”), nem volt föleleveníthető. Bár a MADOSZ-t, sőt a korabeli kommunista pártokat, általában a kommunizmust szokás baloldalinak nevezni (ők maguk pedig, nem egészen világos, hogy miért, demokratának mondták magukat), jobb- és baloldaliság egyrészt viszonyfogalmak, másrészt pontatlanok; nem fednek le minden árnyalatot, éppen a legradikálisabb irányzatok maradnak ki belőlük, vagy – éppen ellenkezőleg – azok sajátítják ki maguknak. Az általánosítás itt kevésbé szolgálja a jobb megértést: valóban célszerűbb a dolgokat a saját nevükön nevezni, s mint Főczének a MADOSZ fordulatait példaszerűen dokumentáló könyvéből is kiderül, az efféle tömegszervezetek-pártok útját folyamatában szemlélni, mert amit története egyik szakaszáról szakszerűnek vélünk kimondani, lehet, hogy a másakra érvénytelen. Másrészt az ideológiai csoportok kiostálják múltjuk kínos elemeit, szelektálnak világnézetük korábbi képviselői között, még valószínűbb, hogy nincsenek is tisztában saját előzményeikkel. (Erre kitűnő példa, amit Főcze könyve historiográfiai fejezetében Bányai László kanonizáló machinációiról írt, s amikre érdemes lenne visszatérnem.) Ami a jobboldal fönt emlegetett ismérveit illeti, Kéthly Anna nem a levegőbe beszélt egykor a budapesti parlamentben, amikor azt állította, hogy a pártjára, a szociáldemokrata pártra voksoló asszonyok között vannak, akik szentképeket tartanak

otthon. A Főcze által feldolgozott mozgalom, tömegszervezet (időnként párt) létrejöttének okai között, illetve abban, hogy gyűjthetett némi tagságot, ha tömegtámogatást nem sikerült is szereznie, nagy súllyal estek latba a kisebbségi sérelmek is. A MADOSZ eredetileg az Országos Magyar Párt (OMP) ellenzékéként alakult meg (a csoport első hivatalos szervezeti keretének neve is ez volt: Az Országos Magyar Párt Ellenzéke), s nem azért támadta a magyarság „hivatalos” pártját, mert az magyar érdekeket képviselt, hanem azért, mert szerinte nem jól képviselte azokat; nem az egész közösség, csak felső osztályai érdekében politizál (ez a közhely is átöröklődött mára; egyébként nem egyszerűen szélsőbaloldali gyártmány, hiszen Spectator, az egy időben radikális, sőt szocialista pártpolitikát indítványozó Kós Károly, illetve magának a pártnak a reformcsoportja is gyakran illette bírálattal az OMP irányvonalát). Közben persze végig a magyarországi hivatalos politika volt számára a mumus, s az antirevizionizmussal bizonyos tagjai a revízió részleges sikere, a második bécsi döntés után sem hagytak fel. Mások, úgy látszik, tudomásul vették a fordulatot.

A totem, a szociális igazságosság követelése nem kizárólag a baloldali ideológiák ismérve (jó példa erre, hogy a kommunista Markos Györgyöt kihallgató nyilas százados értetlenkedve kérdezte meg foglyát, miért nem érti meg, hogy „Az igazi szocializmus a nemzetiszocializmus”, amely arra is utalhatott, hogy ők, a nyilaskeresztesek a tiszt szerint 1944 októberétől azt már meg is valósították Magyarországon). A demokrácia igenlése sem az, s közvetve tisztáztuk talán, hogy a parlamentarizmus felszámolásának szándéka nem a demokratikus érzületből ered. Az elméleti közelítés azonban csődöt mondhat a mozgalomtörténet taglalásánál.

Bányai László, a katolikus mozgalomból érkezett egykori főtitkár által utólag kidolgozott koncepció szerint a MADOSZ képviselte a romániai magyarságot a demokráciáért és/vagy a szocializmusért folytatott küzdelemben; ehhez persze ki kellett kerülni annak a ténynek a pertraktálását, hogy maroknyi csoportról volt szó (vagy tömegtagságot kellett hozzá vizionálni: ahogy a szerző idézi, Bányai szerint a szerveződés félmillió embert tudhatott maga mögött, noha valójában alig pár ezer emberre terjedt ki a hatása), továbbá annak említését, hogy (igaz, a népfrontpolitika korszakában, tehát a nem elég precízen körülírt moszkvai intenciók nyomán) a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárttal lépett választási koalícióra, amely viszont akkor éppen meg nem támadási szerződést kötött a Vasgárdával. A kánont természetesen nem terhelte meg az sem, hogy a MADOSZ, bár előbb tanácstalanul, elképedve fogadta a Molotov–Ribbentrop paktumot, a fölismerést követő fordulat elmaradt; fölcsozódva felhagyott Moszkva szövetségese, a Harmadik Birodalom bírálatával, ugyanis az úgynevezett „államszocialista” korszakban ezt az egész kapcsolatot nem volt tanácsos firtatni. Kicsiben nagyjából lezajlott az, ami a nagypolitikát meghatározta, amikor a két nagy totalitárius rendszer hátát egymásnak vetve lehengerelte Európát.

Főcze számára feladatként jelent meg egyrészt a kontinuitás értelmezése, másrészt a valódi MADOSZ-történet adatszerű föltárása. Az elsőt huszárvágással oldotta meg, határozottan leválasztva a MADOSZ-t az MNSZ-ről, a mozgalom (szervezet, időnként párt) történetét az utóbbi megalakulásával le is zárja, elmetszve ezzel az utólag kreált népmesei szálat, magát a vizsgált mozgalmat viszont történeti formációi alapján tagolja, föltárva annak többek között a heterogenitását és politikai súlytalanságát, ami persze már önmagában is közvetett bizonyítéka a kontinuitás konstruált voltának. Bebizonyítja, hogy a szervezet ideológiáját nem lehet egységesen leírni, mert az nem volt sem osztatlan, sem folyamatos: különböző időszakokban célja, ideológiája és szervezeti kerete is változott. Nem beszélve a vezetőiről, ideológusairól (Mayer László, Bányai László, Méliusz József, Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás). A MADOSZ hivatalosan nem volt azonos a kommunista párttal, annak fedőszervezete volt, de osztályárulóként könyvelte el a szociáldemokrata pártot (amely egyébként, legalábbis Főcze által idézett szólamaiban s a kisebbségi korszak kezdetén, úgy tűnik föl, radikálisabb volt az átlag szociáldemokráciánál), s még egyértelműbben azért nem lehet egységes és ellentmondásmentes történetet írni, mert a csoport vezetőit Moszkvából, a Komintern központjából irányították, csakhogy egyrészt a Komintern működésében is voltak változások, másrészt pedig a háború idején nem jutott el minden információ Moszkvából Romániába. Ennek szemléletes példája a szervezettörténet harmadik szakasza.

Főcze szakaszolása szerint a MADOSZ-történetnek három fázisa volt: nemzeti-forradalmi, népfrontos, valamint a királyi diktatúra és a második világháború alatti illegális lét. Mindhárom nélkülözötte azonban az önálló kezdeményezést és arculatalakítást. Valóságos népi-társadalmi igény hívta létre, létező s az akkor működő politikai keretben megoldhatatlannak látszó problémákra kívánt válaszokat adni – kétségtelenül rosszakat, ám ez nem jelenti azt, hogy az egyéb, látszólag reálisabbnak tűnő válaszok pozitív következményekhez vezettek volna; eleve nem érvényesülhettek. Másrészt megfontolandó, hogy a szervezet az 1919-es eseményekhez kapcsolódott, a proletárdiktatúrából nőtt ki mint előzményből, így eleve a forradalmi romantikából vagy a forradalmi hisztériából született, az a rend viszont, amit le kívánt dönteni, nem volt éppen a legideálisabb: a korabeli Románia csak iróniából nevezhető mintademokráciának. A MADOSZ sem a liberális, sem a polgári radikális, sem a szociáldemokrata megoldást nem fogadta el, némileg kapcsolódott viszont a népi mozgalomhoz, így az előbbieket mellett, ha tömegtámogatást kap és parlamentáris elveket követ, akár alternatívát is nyújthatott volna. A nevében szereplő demokratikus jelző előtt viszont eleve értetlenül állhatunk meg, amennyiben céljai vagy eszközei között ott volt az osztályharc. Főcze okadatulja a könyvében, hogy a MADOSZ szellemi hátországa egy még csak nem is burkolt vagy leplezett diktatúra volt: közvetlen szálon függött Moszkvától, ott pedig programjának irányelveit maga Kun Béla adta meg, aki ugyan

Erdélyből származott el valamikor, de nem a(z ekkor már) romániai magyar kisebbségi közösség valós problémáinak megoldása volt a feladata és célja, hanem a proletárdiktatúra kiterjesztése. Ugyanakkor ez esetben a lehetséges beszervezhető tömegek döntően nem a munkásosztályból származtak: vezetőként intellektuelek, bázisként parasztok, iparosok adták az erejét; jellegét is inkább ők határozták meg, különösen azután, hogy az agilis Kurkó Gyárfás vezető szerepbe került. A MADOSZ története a polgári értelmiség irányvesztésének és ugyanakkor a magyar népi mozgalom történetének fejezete is. Innen szerencsés konstellációk esetén demokratikus irányba is nyílt volna út; a mozgalom több tagja együttműködött például Kacsó Sándorral, a *Brassói Lapok* népi indíttatású polgári demokrata szerkesztőjével, többen részt vettek a Vásárhelyi Találkozón is, amelynek megítélésében utóbb a tagságnak megszűnt a véleménye.

A történelemben botorkáló, annak kérdéseire választ kereső személyt utólag csak úgy jogos elbírálni, ha tudjuk, hogy milyen információk birtokában cselekedett, láthatta-e előre a következményeket, és mennyiben járult hozzá a társadalmi élet további deformálódásához. Főcze – nagyon helyesen – ennyit vállalt: „a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége létrejöttének és működésének elfogulatlan bemutatását és értékelését azáltal, hogy a szervezetet és működtetőit a maguk jogán, korszakuk körülményeihez viszonyítva, ugyanakkor a korabeli és utólagos interpretációkra is reflektálva vizsgálom” (10. p.). Történelmi távlatból szemlélve nem nehéz belátni, hogy a MADOSZ áldozatos és kemény küzdelmeinek végcélja a szabadság garanciáinak megszüntetése volt, főntebb azonban arra is utaltam, hogy szerintem (az erdélyi magyar sajtó antitotalitárius szegmense, így Ligeti Ernő *Független Újságja* közleményei nyomán is) pontosan ki lehetett számítani a bolsevik győzelem lehetséges következményeit. Igaz viszont, hogy az utóbb létrejött totális hatalomból a csoport tagjai alig részesülhettek, legfeljebb egy-kettő, s olyan kockázattal, ami talán nem is érte meg nekik. A romániai magyar „baloldaliság” 1930-as évekbeli hagyányaiból nem nagyon származtatható át pozitív örökség, illetve csak olyan, amit más szerveződések vagy szellemi csoportok hitelesebben képviselhettek – a tehertételek nélkül. Ha jól olvasom Főcze könyvében, Gáll Ernő felelősségvállaló, a kommunista múlt hibáival szembenező kísérlete 1989 után szintén nem járt sikerrel. Nem nagyon volt mit fölmutatnia.

A kommunista vonulatnak mindazonáltal voltak érdekes és értékes embelei, akiknek írásait nem ártana újraolvasni. Az idealista Józsa Béla emlékétől, akinek írásaiból kiderül, hogy valóban nem a hatalom megragadása, hanem a szegények iránti szolidaritás vezérelte, s aki magyar csendőrök kezén halt meg, magam nem tudom, nem is akarom megtagadni a tiszteletet. Szabó Árpádról máshol megírtam,⁴ hogy riportjai, néhány cikke alapján azt gondolom,

⁴ FILEP Tamás Gusztáv: Egy mongolképű székely. Néhány megjegyzés Szabó Árpád hagyatékáról, 3 *Havi Szemle – Aradi Közművelődési Folyóirat*, 2022/1. szám, 61–72. p.

jó közíró válhatott volna belőle, ellenben illegális tevékenysége jelentéktelen és eredménytelen, a Siguranța vele szemben alkalmazott iszonytató módszerei, agresszivitása még a titkosrendőri szolgálat szempontjai és céljai szerint is teljesen indokolatlanok voltak. A nem MADOSZ-tag, de a képbe (bár inkább a konstruált kontinuitás folytán) mint kommunista mindenképpen bekerülő Kovács Katona Jenő szkepszise, maliciózus hangja akkor is bírta rokonszenvenemet, amikor olyan írásait olvastam, amelyeknek esetleg egyetlen betűjével sem értettem egyet. Történelmi szerepe Kolozsvár nyílt várossá tételében, következőképpen abban, hogy a szovjetek nem lőtték szét a várost 1944 októberében, kétségtelen; őt a németek vitték el, s valószínűleg egy feltáratlan tömegsírban nyugszik valahol. Súlyos teher emléükön, hogy ők képezték a kommunisták haladó hagyományát, nyilván ezért nem vette őket komolyan senki 1989 után, pedig többet érdemelnének. Az is csak árthatott a megítélésüknek, hogy Jordáky Lajos az 1970-es években köteteket állított össze mindhármuktól a Bukaresti Politikai Kiadó Testamentum sorozatába. Szabó Árpádeből például kihagyta a Déva környéki magyarságról készült riportokat és az újságíró valószínűleg legjobb írását, a bánási magyarságról a *Korunkban* közölt tanulmányát, Kovács Katona Jenő dokumentumértékű 1944-es naplóját pedig csonkán közölte. Lehet, hogy ebben főleg a korviszonyok a hibásak, nem az összeállító, de tény, hogy Jordáky válogatása tendenciózus volt. (Több mint másfél évtizede javasoltam először Kovács Katona naplójának teljes kiadását, de a Jordáky-hagyatékban, mint kiderült, nincs ott.) Kurkó Gyárfás és Balogh Edgár külön képlet, s itt most azért sem említem őket, mert drámájuk már akkor következett be, amikor a hatalom részeként építették a kommunizmust. Előzményként a MADOSZ-t a román kiugrás után a Kommunista Párt Központi Bizottságának utasítására néhányan „felélesztették”. Elvtársai akkor már lefogták Fóris Istvánt, a párt korábbi (magyar) főtítkárát, hogy aztán 1946 nyarán egy feszítővassal agyonverjék; ez, gondolom, rossz ómen lehetett volna.

Néhány, főntebb részben már elszórt következtetést nem árt talán ideírni. Nem istenkísértés azt állítani, hogy a MADOSZ változó programjaival, taktikázásával és politikai partnerkapcsolataival semmit sem tudott elérni a magyar kisebbségi közösség érdekében; ezzel szemben volt úgy, hogy a kormányok éppen a magyar ellenzék gyöngítésére használták föl. Ha hatalomra kerülve a moszkvai intenciók szerint működött volna, gondolom, ugyanaz következik be, ami végül enélkül is megtörtént. Az Országos Magyar Párttal szemben a vezetők nem tudtak tömegeket szervezni, leginkább zárt körben, az általuk állandóan emlegetett néptől általában távol, vagy azt csak tömegnek használva politizáltak (az első kivétel az emlegetett, általuk szervezett gyimesi csángó lázadás volt), esetleg az egymással való leszámolásban tanúsítottak praktikusabb magatartást. A mozgalom, majd párt elitje nem tükrözi feltétlenül a létező vagy potenciális tagság politikai akarátát, azaz más konstellációban, az alapelvek revíziójával akár egy szerencsésebb formula is ki-

alakulhatott volna. Az átlagos kommunista mozgalmaktól a MADOSZ eltért abban a vonatkozásban, hogy igazi bázisa a parasztságból és a kisiparosságból toborzódott, amelynek képviselőit, úgy látszik, komolyabb belső gárda is kinevelődhetett volna.

A maga precíz összegzését Főcze is megadja az utolsó, 10. fejezetben. A korábbiak közül hétben a MADOSZ történetét tagolja a politikai változások és a szervezet ezzel összefüggő irányváltásai függvényében, rendkívül gazdag forrásbázisra alapozva és érzékeny forráskritikával. Következtetései mindig a realitásokon belül maradnak, mondhatnám, óvatosak, ám továbbgondolásra alkalmasak.

Munkája annyira fontos – a romániai kisebbségtörténet iránt érdeklődőknek kötelező olvasmány –, hogy érdemes utalni vele kapcsolatban egy általános problémára. Talán a doktori dolgozatok által megszabott követelmények magyarázzák, vagy az angol tudományos gyakorlat beszűrődése, hogy a hasonló súlyú és terjedelmű monográfiák témájuk kontextusba helyezéséhez önálló fejezetben tárgyalják a közeget, az előzményeket. A recenzenst javíthatatlan optimizmusa arra figyelmezteti, hogy e könyvek „mindenkihez” szólhatnak, így sokaknak szükségük lehet ezekre a bevezetőkre; tapasztalatokra alapozott gyanúja viszont az, hogy efféle monográfiákat a szakmabelieken túl csak igen elköteleződött érdeklődők vesznek kézbe. A 2. fejezet általános kisebbségtörténeti képe kapcsán érdemes elgondolkodni azon, hogy e rövid, s az áttekinthetőség érdekében kevés, ám fontos szakirodalomra támaszkodó részek nem téveszthetik-e meg az olvasót, aki esetleg leegyszerűsítő képet kap egy korszakról. Főcze könyvének vonatkozó fejezetében nem találtam leegyszerűsítésből fakadó esetleges tévedést, de azért a kérdést nem tartom lezártnak.

Ami a szerző kulcsfogalom-használatát illeti, az belesimul a szabványosba-szentesítettbe; ami nekem nem tetszik, azt nem rajta kell számon kérnem. A baloldaliságról már volt szó; szerintem csak azokra alkalmazható, akik elfogadják a parlamenti rendszer szabályait. Abba, hogy a történettudomány s talán a politika is államszocializmusnak nevezi manapság a KGB-, ÁVH- és Securitate-uralmat, lassan belenyugszom, bár én magam ezt a terminust nem fogom alkalmazni, mert a rendszer lényege logikailag nem elemezhető ki belőle. Ez a hivatalossá váló terminus relativizál, s az új jelentés véleményem szerint indokolatlanul szorított ki egy korábbi adekvátabbat. Az államszocializmus egykor *nem* a kommunista diktatúra fedőneve volt, hanem az antimarxista és a skandináv szocializmus értelmezésére szolgált; még régebben pedig azt jelentette, hogy a szociális reformokat nem ellenzéki pártok hajtják végre az *ancien regime* romjain, hanem a „régí” rend vezeti be őket, így alkalmazták például a bismarcki Németországra. Lasalle értelmezésében, noha kétségtelen, hogy nem a „reakció” szociális intézkedéseit jelölte, tudomásom szerint egyszerűen a társadalmi igazságossággal volt összefüggésben, nem az osztályharcral.